Юрій Грицевич
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)

ГІПЕРИЗМИ В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

У статті на матеріалі текстів фольклору та даних діалектології детально прокоментовано гіперичні форми в говірках Західного Полісся. Проаналізовані з опорою на діалектографічні джерела західнополіські уснопоетичні тексти підтверджують гіпотезу про евристичну цінність фольклорних записів як матеріалу для вивчення особливостей народного мовлення.

Ключові слова: *фонетика, гіперизм, приголосний, голосний, говірки, фольклорні тексти, Західне Полісся.*

Thesis, drawing on the recent dialectological studies and the materials of the folklore texts, provide a detailed analysis of the hypercorrect forms in Western-Polissian dialect of the Ukrainian language. The key findings of this study confirm the hypothesis about heuristic value of folklore records as a case study of the dialectal speech peculiarities.

Key words: *phonetics, hypercorrect forms, consonant, vowel, dialects, folklore texts, Western Polissia.*

Гіперизм, або гіперкоректність (від лат. префікса *hyper* ‘над, надміру’) – це нерегулярна фонетична зміна, що полягає в невмотивованому виправленні звуків у словах, які мовець визначає як діалектизми (свої чи іншодіалектні), з метою відтворення нормативних форм, які, проте, виявляються «правильними» лише в уявленні мовців, а насправді є помилковим відхиленням від норми [22, с. 172].

В українських діалектах зафіксовано гіперичні зміни голосних і приголосних. У системі вокалізму виділяють такі три різновиди гіперизмів: 1) гіперичне «окання» як наслідок відштовхування від «укання» (охоплює ареал говірок слобожанських (північна Луганщина) та південноподільських); 2) гіперичне «окання» як наслідок відштовхування від «акання» (зафіксовано в правобережнополіських та нижньонадприп’ятських говірках); 3) гіперичне «ікання» відповідно до нормативних [о] та [е] (засвідчено на українсько-польському та українсько-білоруському суміжжі). У системі консонантизму найважливіші гіперичні зміни зводять до: 1) вимови [р’] замість [р]; 2) пропущення етимологічних [в], [г] внаслідок прагнення не допускати протези [в] та [г]; 3) вживання [ф] на місці [х] чи [хв] як наслідок намагання уникати діалектних форм із цими приголосними [4, с. 121].

До виразних фонетичних гіперизмів відносимо структури з утраченими початковими етимологічними приголосними, зокрема початковим [*г*] перед голосними: *орілкою* [2, с. 81], *орілки* [2, с. 87], *остиньці* [2, с. 76], *усок, з усинятами* [2, с. 97], *ора* [10, с. 5], *орабина*

[6, с. 221], пор.: *«Не посовай тарілкою, та не мани орілкою»* [2, с. 81], *«Приніс Степанко остиньці – чорниі чоботочки на тарильці»* [2, с. 76]. На оформлення структури *на олині* «на ялині» [2, с. 83] поряд із усіченням етимологічного [й] вплинуло явище гіперизму [а] → [о], пор.: *«Усі галоньки сіли на олині, зозуля – на колині»* [2, с. 83]. Дослідники часом кваліфікують такі явища як наслідок відштовхування від процесу появи протетичних: *орон*, *оловонька*, *урубець*, *орожка* [4, с. 95]. В «Атласі української мови» лінгвогеографічно підтверджено функціонування в окремих говірках Рівненської області форм на зразок [раˈниц′а], [лаˈдишка], [ˈлечик], [ˈрад] [1, к. № 128].

Рефлекс [о] < *ę в лексемах *одынаццоту* [19, с. 199], *кольодоваті* [5, с. 23], *кольодуваті* [5, с. 25], вірогідно, відображає гіперичний розвиток *а* → *о*, пор.: *«Нам, коляднічкам, кольодуваті, Сєтий вечур»* [5, с. 25].

Гіперкоректне заступлення ненаголошеного [а] звуком [о] маніфестують словоформи *на колині* [2, с. 83], *чоровньіцы* [18, с. 13], *козав* [18, с. 144], *борвынок* [19, с. 80], *копусту* [19, с. 287] та ін. Очевидно, що такі структури відображають результат відштовхування від «акання».

У випадку словоформ *заможе* [7, с. 233], *добровонька* [15, с. 12] можна говорити про гіперичний розвиток [у] > [о], пор.: *«Викопалі глібокую яму, впала заможе – на світ не погляну»* [7, с. 233]. Гіперичне заступлення **о* через [у] можливе в наголошених відкритих складах, що викликано аналогією: *вусюм* [8, с. 54], *пукі* «поки» [11, с. 50], *nużok* [24, с. 36], пор.: *«Но й баба виплине, то й дід бабу вкіне, дотуль випливала, пукі перестала»* [11, с. 50].

Спорадично представлено й інші надпоправні форми: а) з розвитком [*о] > [і] та ін. у нетипових умовах: *піпід лугом* [12, с. 34], *пумпуіho* [23, с. 49], *нимніжийко* [3, с. 10], *не мніего* [21, с. 121], *ягіда* [18, с. 335], *регіче* [21, с. 246], *в Пічаевы* [20, с. 213], *Біг* [21, с. 173], *циганка-воріжка* [17, с. 67], *swykirko* [23, с. 10], *miwczy* [23, с. 17], *пішли* «пошли» [14, с. 69], *до вівтірка* [16, с. 77], *кили серденька* [13, с. 94], пор.: *«Ой на горє, ой на крутой цигане стояли, поміж тими циганами – циганка-воріжка»* [17, с. 67], *«Ти, небесний Царю, пішли мені дари, цьому дому господару»* [14, с. 69]; б) з розвитком [у] > [і], можливо, внаслідок відштовхування від тих говірок, де в закритому складі **о* > [у], а не [і]: *marmir* [24, с. 65], *титінець* [12, с. 33], пор.: *«А я титінець подала – маю я мужа-пияка»* [12, с. 33].

Отже, у фольклорному фактажі зафіксовано чимало лексем, модифікація звукової структури яких пов'язана з явищем гіперизму. Фольклорні тексти Західного Полісся, розглянуті крізь призму діалектної інформації, яку вони зберігають, вважаємо цінним та надійним джерелом для лінгвістичного опису різних рівнів говіркового мовлення.

Література:

1. Атлас української мови : у 3 т. / ред. кол. : І. Г. Матвіяс, Я.В. Закревська та ін. К. : Наук. думка, 1988. Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 407 к.
2. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи XIX – поч. XX ст. Рівне : Волинські обереги, 2004. 140 с.
3. Ворокомлівське весілля у запису Лукаша Назарчука. Луцьк, 2006. 68 с.

4. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ужгород, 1965. Ч. І. Фонетика. 126 с.
5. Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Рівне : Перспектива, 2002. Вип. ІІ. 120 с.
6. Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся / Упорядкування В. Ковальчука. Рівне, 2003. Вип. IV. 256 с.
7. Етнокультура Волинського Полісся і Чорнобильська трагедія. Рівне, 1996. Вип. 1. 255 с.
8. Ігнатюк І. Обрадовиї писньі з Подляшшя. Весільниї писньі. Люблін, 1982. 170 с.
9. Ігнатюк І. Народниї писньі з Подляшшя. Балади й гісторичниї писньі. Лаймен, 1984. 36 с.
10. Ігнатюк І. Народниї писньі з Подляшшя. Любовниї писньі. Лаймен, 1985. 69 с.
11. Ігнатюк І. Фольклорні записи з Підляшшя. Люблін, 2003. 77 с.
12. Ігнатюк І. Народниї писньі з Подляшшя. Родинно-побутовиї писньі. Лаймен, 1985. 64 с.
13. Ковальчук В. П. Народна музика Рівненського Полісся : Обрядові пісні. 2-е вид. Рівне : НУВГП, 2009. 188 с.
14. Мелодії древнього Нобеля / Записи, транскрипція і впорядкування Р. В. Цапун. Рівне : Перспектива, 2003. 128 с.
15. Над Бугом і Нарвою : український часопис Підляшшя. Більськ-Підляський : Союз українців Підляшшя. 1992. № 2 (3). С. 12.
16. Пісні Волині й Полісся : хрестоматія / Упоряд. О. І. Коменда. Луцьк, 2015. 214 с.
17. Пісні села Погоріловка / Записи, транскрипція і впорядкування Т. В. Гнатюк. Рівне, 2003. 130 с.
18. Раговіч У. І. Песенны фальклор Палесся. Мінск : Чатыры чвэрці, 2001. Т. 1. Песні святочнага календара. 527 с.
19. Раговіч У. І. Песенны фальклор Палесся. Мінск : Чатыры чвэрці, 2002. Т. 2. Вяселле. 592 с.
20. Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. Москва : Наука, 1978. 268 с.
21. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя / упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. Львів : Камула, 2006. 308 с.
22. Українська мова : енциклопедія / уклад. : В. М. Русанівський та ін. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
23. Repertuar zespołów folklorystycznych Białostocczyzny. Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 1994. Zesz. 2. 116 s.
24. Ruś Podlaska : Podlasie w opisach romantyków / Wyboru dokonał i oprac. J. Hawryluk. Bielsk Podlaski, 1995. 148 s.